

Ганна ПОКОТИЛО

ДУХОВНО-ТВОРЧА ЦІННІСТЬ ПРИРОДИ

*Земле моя, всеплодючая мати
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!*

І. Франко

Зростаючий розрив між людиною і природою змушує людство переглянути смисложиттєві орієнтири свого буття. І, в першу чергу, усвідомити значимість природи як умови його існування. Природа в людському сприйнятті набуває ціннісного виміру, атрибутуючись у таких екзистенціалах як «дім», «поле», «храм», які, творячи ментальне поле, є модусами людської присутності у світі, символом внутрішнього етосу в людині. Для українського етносу завжди було характерне ставлення до землі як до святині. Звідси — природовідповідні та людинодоцільні способи аграрної, ремісничої та мистецької діяльності. Нині ж, в час панування цинічної практики, бачимо руйнування еко-систем, які призводять до руйнування духовності корінного етносу, загрожуючи йому знекоріненням. Тому актуальним стає імператив — зберегти від винищення природу, життя на землі і практично моральними зусиллями землян і магічною силою мистецтва, явивши світові красу природи. Бо краса — це перевірка людини на людяність і на природність її ества.

Ключові слова: природа, земля, рідний край, «дім», «поле», «храм», етнос, життя, людство, духовність, краса, пейзаж.

© Г. ПОКОТИЛО, 2012

Драматизм космологічної ситуації в світі, яка, переступивши в третє тисячоліття, сягнула своєї загрозливої межі, зростаючий розрив між людиною і природою, між культурою і цивілізацією змушує людство бути мудрим, переглянути смисложиттєві орієнтири свого буття. За образом-метафорою філософа-феноменолога Едмунда Гуссерля зараз людства нагадує ковчег чи корабель, який опинився в бурхливому морі. Для свого порятунку, зведена до становища автомата, дегуманізована людина техногенного суспільства, яка «споживає» та «розважається» з прогресуючими некрофільними тенденціями, потребує глибинного повороту у своїй свідомості до біофільних, життєстверджувальних начал, заснованих на почутті любові до людини, природи, життя взагалі, всеохоплююче вираженого морально-етичною формулою «благоговіння перед життям» великого гуманіста ХХ ст. Альберта Швейцера: «Я є життя, що хоче жити, я є життя серед життів, які хочуть жити» [17, с. 306], тобто, до тих віковичних людських цінностей, які складають багатство духовності.

Щоб збагнути рятівну сутність духовності, а тому і її національного інваріанту, неминуче мусимо звернутися до його субстанційних основ, торкнутися підвалин цього неповторно унікального феномену. А це, в першу чергу, потребує занурення в те природне середовище, в ті доовколишні умови, в яких тільки й можливе найповніше та найефективніше опредметнення національної ментальності. Бо кожна національна культура (і це є аксіомою) завжди пов'язана з тим природним світом, у якому вона витворилась та реалізує себе, і який адаптивно адекватний антропо- та психофізіологічному образу конкретної етнічної спільноти. Відомий український географ початку ХХ ст. академік Степан Рудницький в унісон теорії географічного детермінізму твердив, що «кожний на-рід зв'язаний з краєм, в котрім живе, безчисленним числом узлів, почасті й до тепер не досліджених. Природа краю впливає на економічний і історичний розвиток народу, его побут і культуру. Навіть, як мно-гі кажуть, на его характер і поезію». Стверджуючи ці істини, при тому вчений риторично запитував: «Але скільки ж бо більше треба би вимагати від кожного, аби цей рідний край знав. На тій землі уродивсь, єї воздухом віддихав, єї продуктами кормивсь, і в ній, мабуть, свої кості зложить, а мав би єї зовсім не зна-ти і при тім називатись інтелігентним чоловіком» [14, с. 32]. На жаль, риторичність цього запитання залишається болоче актуальною і сьогодні.

Для корінного населення природа рідного краю (до речі, етнонім «Україна» бере свою назву від слова «край», де «у» векторизує спрямованість руху) є самодостатньою, набирає аксіологічного (ціннісного) виміру, атрибууючись у таких категоріях людського буття, як «батьківщина», «край», «світ», «домівка», які є своєрідними олюдненими образами інобуття природи. Згідно з запропонованим Мартіном Хайдегером тематичним рядоположенням, «дім», «поле», «храм» — святі інваріанти життя людини, екзистенціали національного буття, які творять ментальне поле, є модусами людської присутності у світі. Свідченням цьому — фольклор, який як органічна частина ландшафтно-побутової культури об'єднує всі ці три інваріанти. Названа трійця — «дім» (символ святого довілля буття, завдяки якому людина займає своє місце у світі, де, за поетичним виразом Тараса Шевченка, «своя й правда, і сила і воля». За точним визначенням українського філософа Сергія Кримського «це ніша людини в Універсумі» [8, с. 292]), «поле» (життєвий топос, де коріння роду, природне середовище, продукти якого споживає людина, набираючись сили, джерело достатку, образ якого — «хліб на столі»), «храм» (святині, як вираз благословення вищих сил, небесного заступництва за певну етнічну спільноту) — є символами «внутрішнього етосу» людини, внутрішньої соціальності, яку треба мати, щоб не бути роздертим, як казав Микола Бердяєв, зовнішнім середовищем.

Кинувши зерно в зораний ґрунт, людина культурно прив'язала себе до землі не тільки як природного, а й соціального явища. Виник феномен осілості, коли оселею стала не тільки хата, а й терени роду, племені, етносу. Природні процеси, втягнені в триб людського життя та діяльності, ставали соціоприродними, набуваючи ознак середовища «рідної землі», що стане Батьківщиною. До речі, слово «eres» (ґрунт, земля, країна) — одне з найархаїчніших і найпоширеніших слів старозавітного словника, яке означало середовище не лише як природу саму по собі, а як ойкумену, тобто життєпростір, що збагачує людську екзистенцію [8, с. 291—295].

Батьківщина — місце, де вкорінене родинне гніздо, образно кажучи, це пуповина людини, її витоки. Прикметно, що в українській мовленнєвій традиції наголос у цьому слові ставили, як правило, на першому складі, підкреслюючи тим самим генетичну

спорідненість людини з первнем — людським і природним. Водночас це слово кодифікує й домівку корінного етносу як великої єдиної родини, яка живе на землі своїх предків-батьків (на батьківщині). Чимало сучасних дослідників доводять, що домінанта батьківщини в етногенетичному процесі ієрархії світоглядних особливостей того чи іншого етносу є першопочатковою, бо тут здійснюється селектогенез — вибір саме того середовища, яке біологічно найбільш комфортне для нього.

Природні об'єкти Батьківщини в духовному тезаурусі України антропологізувалися, тобто набували людської цінності (в межах етики сприймалися як одухотворені істоти). Тому в минулому не морально було плюнути у вогонь чи воду, звернутися до природної стихії з непоштивим словом, знічев'я вдарити чоботом по дереву чи надаремно зрубати його [9, с. 19—28]. Ставлення до землі в українців завжди оповите сакральним ореолом. Її величали святою. Вона сприймалася і сприймається як материнське лоно, родове начало. В Україні земля — матір-годувальниця, на відміну від російського «мать — сыра земля». Найсильніша клятва — клятва землею. Землю не можна було бити. Такий екологічний імператив походив від залюблення національним образом природи, та дозволяв зберігати і збагачувати її єство протягом тисячоліть. Ця зжитість з природою породила й «дуже тонке відчуття її краси, зовнішнім виразом якого є народне мистецтво» [12, с. 11], — слушно відзначав Іван Мірчук у своїй «Історії української культури». І, як наслідок, — перенесення краси природних форм, гармонії барв в побут, довілля: облаштування житла, одяг, предмети щоденного вжитку. Продуктом інтимного споріднення з природою та переживання її краси є і народна музика, і багатий фольклор, особливо пісенний.

Де б не жили українці, вони люблять оточувати себе живою природою. Тарас Шевченко і в далеких казахських степах саджає дорогу його серцю вербову гілочку. Видіння рідної землі стоять там перед його очима. Як найзаповітніше бажає він своєму другові по нещастю, землякові, простому благородному солдатові Андрію Обеременку, який за двадцять років солдатчини не принизив своєї людської та національної гідності, «пройти эти безводные пустыни, напиться сладкой днепровской воды и вдохнуть в измученную грудь живительный воздух нашей прекрасной и

нашей милої родини!». Залюблений у ніжну красу квітів, він усе, що є кращого в людях, у людських стосунках зіставляв з ними. Агафія Ускова, розповідаючи про роки його заслання, згадувала: «Ой, як він любив квіти! Прості польові маки, ромашку, волошки, дзвіночки. Вінки, букети й цілі кошики незабудок... захоплювали його. Він нахилив до них своє перейняте радістю обличчя й на повні груди вдихав їх ніжні пахощі» [6, с. 113]. В його скромній кімнаті в Петербурзі, за спогадами скульптора Михайла Мікешина, були численні пучки барвінку, засохлої рути й інших степових квітів і трав українського степу. Вочевидь, вони надихали поета. Опанас Чужбинський, відвідавши смертельно хворого Тараса Григоровича, згадував, як той щемливо звірявся: «Чи знаєш, — почав він, — що тепер мене більш за все печалить: це неможливість... побути, принаймні, півгодини серед квітучих дерев».

Через століття інший великий українець, теж вигнанець, Олександр Довженко в своєму останньому листі на Україну, адресованому до Президії Спілки радянських письменників УРСР, просив: «Вертатись хочу на Україну. Президіє! Допоможи мені з житлом: давно колись його одібрано в мене. Великої квартири мені не треба. Тільки треба мені, аби з одного бодай вікна було видно далеко. Щоб міг я бачити Дніпро і Десну десь під обрієм і рідні чернігівські землі, що так настирливо почали ночами мартитись мені» [7, с. 256]. «Пустіть мене до мене» — так точно діагностував цей біль серця, крик душі Довженка Іван Світличний у вірші — відгуку на це послання. Серце справжнього митця — невід'ємне від рідної землі, сповнене любові до неї. Вона живе, насажує творчість. Живучи далеко від рідних теренів, Микола Гоголь признавався в листі до матері, що його серце завжди залишиться прив'язаним до священних місць Батьківщини.

Природа в українському менталітеті — не тільки материнський родинний початок, а й джерело людської душі. Вона резонує на людські долі, на драматичні перипетії життєвих шляхів, як це бачимо в «Слові о полку Ігоревім», українських думках, в творах Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Довженка, М. Вінграновського та багатьох інших. Наталя Полонська-Василенко у написаній нею «Історії України» підкреслює, що українці «жили спільним життям з веселою, радісною

природою України і відчували її ласку» [13, с. 76]. Релігійні уявлення дохристиянської доби відзначалися життєрадісністю. В українському язичницькому пантеоні, як відзначає історик, немає жорстоких і суворих богів, відстрашувальних міфічних істот. Замилуванням у рідну землю, природу працюрам нашим, навіть небо видавалося нивою, а зорі — отарою овець. Та й первісні храми — священні гаї.

Моральні засади, що формувалися на цьому ґрунті, були не зовнішніми нормами поведінки, а, радше, внутрішнім імперативом існування. Зокрема, уявлення про добро і зло надихалися докільям і працею та за своїм змістом і значенням виходили за межі власне етики. Вони відігравали роль вселенських світоглядних орієнтирів, на яких трималася складна конструкція надбудови етносу. У геопсихічному аспекті вчування в «хвилясту м'якість лісостепу» чи «безкраю далечінь степу» сприяло розвиткові споглядальних настанов, а споглядання — це благоговіння перед буттям. Воно виступає чинником гармонізації душі та світу. Релігійний мислитель Павло Флоренський згадував, що споглядання природи стало підґрунтям його вміння бачити «корені речей». «В пружності форм, — писав філософ, — я вловлював життя, яке могло би проявитись, але стримує себе і лише тремтить повнотою. Пружне стебло водяної рослини, пружні пелюстки білих лілій, пружні темно-сині дзвіночки польових гіацинтів, пружні краплини роси, що зібралися на волосистих листках манжеток... хвилювали мене до лоскоту в серці саме як одкровення самої творчої могутності природи. Ця звичка зору потім проросла все мислення і визначила основний характер його — прагнення рухатися по вертикалі і малу зацікавленість до горизонталі» [16, с. 90, 99]. Так, споглядання вчить дивитися, слухати, а, радше, вслухатися і мовчати. І в цьому мовчанні медитувати, пізнавати світ і себе в ньому. Це вчуття, «як рух у безкрає», породжує «ерос» — почуття любові до безконечного, абсолютного. Значною мірою архетип лагідної, плодючої «неньки-землі» сприяв тому, що світосприйняття українців позбавлене агресивності, войовничого активізму. Все це дає підстави стверджувати: антеїзм в структурі українського світогляду має основоположне значення. Не дивно, що в теоріях формування нації ця ідея відіграє домінуючу роль. В історіософії В'ячеслава Липинського визначальним у дефініції нації виступає саме поняття «Зем-

ля»: «...дійсним українцем є всякий, хто живе на материнській землі України, хто працює заради неї». В основі такої акцентації ролі землі лежить його глибоке переконання, що та органічна спілка людей (нація) не може виникнути без чуття любові до рідного краю як органічної цілості. Цей зв'язок з землею утворює специфічний для даної нації спосіб психологічного життя, яким живиться творча душа його провідної верстви (аристократії). Через «Землю» збуджується творча воля, енергія індивіда, який відіграє роль на кону історії. В Юрія Липи «дух нації» також скориговано в «дух землі». В проповідуванні Євгеном Маланюком ідеї «геокультури» теж звучить намагання довести, що від вигляду землі, місця осілості залежить спосіб життя, навіть характер народу.

Не викликає сумніву, що психологічна пов'язаність з землею, спостереження її явищ сформували народні звичаї, обряди, які передавались з покоління в покоління, полегшуючи боротьбу за фізичне та духовне виживання. З часом з цього витворилась відповідна життєва настанова з такими прикметами, як терпимість, скромність, обережність, витривалість у прямуюванні до поставленої мети, спокій та врівноваженість у щасті й нещасті, а в деяких випадках навіть тихий героїзм [12, с. 265]. Взагалі, для українського менталітету характерна органічна поєднаність етико-естетичних засад. Григорій Сковорода констатував цю неподільність твердженням: «У нас користь з красою і краса з користю нероздільні».

Слушно в цьому контексті пригадати зауважене Євгеном Маланюком вживання слова «гарний»: в українській мові «гарний» виступає і в сенсі «красивий», і в значенні «доброти» (гарний врожай, гарна людина).

У предметно-практичному освоєнні світу зжитість українців з природою трансформувалася у природо-відповідні та людинодоцільні способи аграрної, ремісничої та мистецької діяльності. Ще в сиву давнину у них сформувалося вміння використовувати природні умови та можливості оптимально, у бажаному напрямі, не зашкоджуючи довкіллю. І досі гуцул, приступаючи навесні до обробітку землі, шанобливо просить у неї пробачення за турботу. Стародавній металург розміщував свої печі для виплавки металу на островах та неугіддях, вболіваючи за родючість ґрунту. Та й у спорудженні городищ чи оборонного захистку (хоч би «Змієві вали») чітко простежується намір максималь-

ного зважання на рельєф місцевості, бажання не знищити його краси і неповторності. Все це є свідченням того, що у своїй діяльності український етнос завжди намагався створити модель Універсуму, в якому би поєднувалися природа і доцільність людської праці. Таке ставлення до землі, здатність радіти життю, насолоджуватися ним, чудуватися довкіллям (а «естетичне споглядання» для людини, на думку українського філософа Теофіла Юркевича, є «природним та необхідним» для збереження її людських потенцій). Цей інтимний зв'язок з природою говорить про невластивість для української ментальності «підкорення природи». Емоційно чутливій натурі українця характерне не «природоборство», а слідування природі, а, навіть, злиття з нею, інтуїтивне вникнення в суть її процесів. Досвід такого спілкування з природою і становить основу нашої національної духовної культури.

Та, на жаль, мусимо констатувати, що привнесена (в силу об'єктивних причин — відсутність державності, а в теперішніх часах — мудрого державного бачення перспектив розвитку, не розуміння діалектики причин і наслідків), невластивих українській традиції моделей та засобів природокористування (як і людинокористування), призвели до дисгармонії як у довкіллі, так і в людських душах, достеменно переконавши нас в мудрості думки Френсіса Беккона: над природою не панують, їй — підпорядковуються. Діяльність перестає бути розумною, коли виходить за межі, за ліміти: все розумне має межі, безмежна — дурість. Сьогодні ж панує цинізм практики, що позбавлена моральності. А наш мудрий філософ Григорій Савич Сковорода застерігав: «Одарив нас Бог ґрунтами, це пропасти може, знай!»

Руїнування екосистем в Україні мало таке саме негативне значення для життя та розвитку корінної нації, як і заперечення етичних засад традиційної моралі для здоров'я довкілля. Це саме той приклад коеволюційності системи «людина — природа», коли збурення в одному зі складників, болюче позначається на іншому. Тисячолітній зв'язок із землею створює природний культурний простір і там, де порушується органіка життя, спотворюється і людське світосприйняття. Наслідки цього — доленосні для етносу. Бо, як влучно висловився видатний фізик, Нобелівський лауреат Нільс Бор, «ми не тільки глядачі спектаклю, але одночасно і дійові особи драми» [2, с. 295]. Розорення степу, бездумне вирубування лісів, перекрыт-

тя Дніпра, знищення порогів, Великого Лугу, осушення боліт — фактично витворили своєрідну просторову аберацію: змістили етнос у незвичний для нього світ. І цей новий світ, попри всю свою генетичну спорідненість з колишніми теренами, набуває рис гомогенного простору з його сумними, одноманітними ландшафтами, з його тотальним зневаженням людини, з його відчуженістю від цінностей нації. Легендарно-історична річка Либідь стала вже, фактично, мертвою через її високу заурбанізованість. «Ще назва є, а річки вже немає», — цей поетичний рядок Ліни Костенко так і проситься для констатації цього сумного факту. Благословенні київські гори, — Щекавиця, Хоревиця, легендарні урочища Гончарі, Кожум'яки, Дехтярі, — себто, до- і протослов'янські святині вже споганено «хатинками» і гаражами «нових українців». Борис Олійник означив це як «підкоп під національну кореневу систему, що веде до втрат невідшкодованих» [11]. Як грізне попередження знекорінення може стати реальною передумовою для реального стану непотрібності. Бути знекоріненим означає не мати в світі свого місця, тобто місця, визначеного іншими і визнаного іншими. Згідно з концепцією Лева Гумільова ідентичність нації є органічною цілісністю з природою, рідними теренами як взаємопов'язана система — етноценоз. Нація і природне оточення, в якому відбувається етогенез, для нього — нерозривні. В його розумінні — це синоніми. Знищуючи українське село, знівечуючи красу рідних краєвидів, можна без пострілу знищити древній народ.

Так, не покидаючи рідної землі, українці опинилися в агресивному щодо них середовищі, в якому насуцною вже стала потреба виживання. Бо зміна ландшафту вимагає від соціуму, який проживає на ньому, або притосування, або ж призводить до загибелі, або спонукає до міграцій. Карл Ясперс навіть стверджував, що людина «вирвана зі свого ґрунту, без свідомості історії, без тягlosti буття, не може залишатися людиною» [18, с. 33]. Якщо не погоджуємося з категоричністю такого висновку знаного філософа, то не можемо заперечувати через означені причини факту травмованості, а то й скаліченості людської душі. Втрата «місцезорвитку», яке реалізує інформацію генокоду, веде до втрати національного обличчя, характеру, національної культури, що зросла на конкретному підґрунті як природному, так і соціальному, перетворює народ у конгломерат лю-

дей, які тимчасово проживають на даній території. Зневага до єства природи призводить до корозії гумусу духовного, бо природа не тільки всеосяжна матерія, а й безсмертний дух, що визначає буття. Вона ще й формує духовний генотип людини. Мікро- і макрокосм, людина і світ взаємообумовлені, сплетені в нерозривну єдність. Порухення законів духовного, морального життя людини веде за собою небезпеку порушення законів космічних. Всесвіт побудований за законами гармонії, які не дозволяють порушень, зміни ладу (згадаймо, що Лад (Ладо), Лада — боги українського пантеону: Лад (Ладо) — бог всеїдиного ладу, Лада — велика мати всього сущого, богиня світової гармонії, краси та любові). Ритм нашого життя нерозривно пов'язаний з життєвим ритмом Всесвіту. Не забуваймо: наша духовна сутність настроєна на музику світобудови, яку піфагорійці йменували «музикою сфер». Тому й звучить суголосно цій ідеї закличне поетове слово:

*Клавіатурте розум, почуття і волю!
Клавіатурте!*

М. Хвильовий

Споживацькі, гедоністичні устремління сучасного суспільства, комерціалізація людських взаємин, налаштованість на «мати», а не «бути», запускають технологічну систему знищення природного середовища побутування. Споживацтво ж, гедонізм, як свідчить історія минулих цивілізацій, — тупиковий шлях розвитку людства, його культури. Розтікаючись в ширину, прямуючи по горизонталі в пошуках все нових і нових насолод, збільшення кількості речей, людське життя втрачає вимір глибини, без якого воно стає все більш і більш беззмістовним, спричиняючи екзистенціальну катастрофу втрати сенсу життя.

Цікаво у зв'язку з цим відзначити зростання інтересу до вертикалі морально-естетичних цінностей (в їх традиційному значенні), який спостерігається зараз в панорамі художнього життя Заходу. З цього погляду заслуговує на увагу повість відомого австрійського прозаїка П. Хандке під промовистою назвою «Повільне повернення додому». Ніби скориставшись з поради Вольтера, яку той дав своєму героєві Кандиду, — повернутись думкою і серцем до землі, культивувати свій маленький городець, — автор закликає повернутися в прямому і переносному сенсі на рідну землю, в рідне культурне середовище, до традиційних, вивіренних віками цінностей. Прой-

шовши колами всіх форм відчуження, яке є чи не найсуттєвішою ознакою життя сучасної людини, герой твору прагне відчутти твердий ґрунт під ногами. Вусами свого героя П. Хандке (в минулому, за оцінками критики, «заповзятий авангардист»), заявляє, що «не хоче бути більше самотнім», він прагне бути «землянином серед землян», сповненим відповідальності за майбутнє. Повернутися додому — це повернутися до повноти життя, відчутти рідну землю, справжню, щирю любов, здатність переживати красу, яка проявляється в такому, здавалось би, простому, як «ранок і вечір, світло і сутінки — все одно це була краса». З безсмертям корелює краса життя. Аргентинський письменник-інтелектуал, лауреат Нобелівської премії Хорхе Луїс Борхес, вникаючи в таїну смерті, писав: «Як може вмерти жінка, чоловік чи дитина, якщо в кожному з них стільки розквіту весни та першого листя дерев, стільки книг та птахів, стільки ранків та заходів сонця». Краса життя — це об'єктивно дана міра взаємодії в системі «людина-природа». Вона утримує людину в природі. Крах цінностей, власне кажучи, й починається зі зневажання краси. Французький еколог Ж. Дорст у книзі-пересторозі «До того як помре природа» приходиться до обнадійливо-однозначного висновку: «Природа буде захищена від небезпеки тільки в тому випадку, якщо людина хоча б трохи полюбить її просто тому, що вона прекрасна, і тому, що вона не може жити без краси, якою б не була та форма, до якої вона за своєю культурою та інтелектуальним складом найбільш сприйнятлива. Бо і це — невід'ємна частина людської душі» [5, с. 405]. Воістину, краса — перевірка людини на людяність і на природність її ества.

Краса перешкоджає організації і організованості переступити міру, перетворитися на щось бездушне, бездуховне, на раціонально впорядковане, але без людського вигляду. Як тут не заакцентувати думку А. Мемфорда, який в свою чергу опирається на таких визначних культурологів, як О. Шпенглер і А. Тойнбі, що лінія розвитку від села до гігантського мегаполісу приводить до перетворення міста в некрополь, тим самим завершуючи цикл росту і розвитку. Знаменно, що першою виявила протест проти голої раціональності, «проти тиранії коробок з-під взуття», як означило це гостре перо французької преси, повторених тисячі разів у вигляді башт на американський кшталт, і у вигляді брусків — на французький — архітектура.

Поверненням до краси природи, життя просякнуті і художні пошуки сучасного образотворчого мистецтва. Характерно, що в авангардистському мистецтві відсутній пейзаж. А без нього вважає згаданий П. Хандке у своєму мистецтвознавчому есе «Уроки гряди Сент-Віктуар» немає живопису. Тому його так вабить до Сезана, Курбе, Рейсдаля, бо там «реалізація земного, чистого і праведного — яблуко, скала, обличчя людини». Пейзаж — форма співпричетності буттю. Пейзаж наближає до самого серця буття, бо сприйняття ландшафту — невичерпна форма причетності. Вона, за Габріелем Марселем, допомагає людині у світі «бути як вдома». Звідси імператив — увіковічнити природу — і в зображенні, втілюючи її на полотні, і в прямому сенсі слова, зберігши від винищення все, що живе на землі — таке, на думку цього письменника, завдання художньої творчості. Почути б та усвідомити ці думки. Це мало б стати кредо!

Великі майстри мистецтва (в тому й рівня Леонардо до Вінчі, Ежена Делакруа) вважали природу повсякчасним, незмінним та незамінним вчителем, навіть стосовно найвигадливіших композиційних, стилістичних ходів. Так кінорежисер Сергій Ейзенштейн згадував, що квітчасті побудови пейзажів Ван Гога здавалися йому плодом уяви художника, доки він сам, перебуваючи у Голандії, не побачив природні витoki цих композицій. І схилив він голову перед цим великим художником, перед його дитячою наївністю вуст, здатних з такою чистотою душі і серця проспівати гімн повноти буяння барвистості природи. Справжня велич митця не у подоланні природи, а у поклонінні перед нею. О. Довженко писав: «Я завжди думав і думаю, що без гарячої любові до природи людина не може бути художником». Сам він усе життя був пов'язаний з землею (симптоматично, що його фільм, віднесений у дванадцятку найкращих фільмів світу, називався «Земля»), посадив багато дерев, заклад сад на Київській кіностудії та й на Мосфільмі — Довженківські сади. Любив природність. Зазвичай фотографувався в злаках, у високій траві, чудувався соняшниками та й сам, за свідченням сучасників, асоціювався з образом людини-соняшника. Відомий кінорежисер Сергій Бондарчук згадував, як на художній раді кіностудії Олександр Петрович читав свій сценарій, який починався так: «Пейзаж... Пейзаж... Це один пейзаж... Найкращий (тобто кращий) пей-

аж... Пейзаж... Пейзаж... Пейзаж...» [1, с. 62]. Український геній бачив, що найдоступніший та найефективніший спосіб очищення від скверни, звеличення душі є спілкування з природою. Не даремно зустрічатись з природою як зі святом радив своїм учням, майбутнім художникам, Олександр Мурашко. Наш сучасник, художник, цьогорічний (2012 р.) Шевченківський лауреат Анатолій Криволап, буквально підтверджуючи цю пораду, вторив йому: «Я не можу сприймати природу як буденність». Вона захоплює його цілковито. «Особливо, — зізнається він в одному з інтерв'ю, — коли я з нею тет-а-тет» [4]. Дійсно, в єднанні з природою людина залишається собою, людиною природною в своєму єстві, а природа, необтяжена індустрією, урбанізацією, ще береже в собі безконечні переливи світла, барв, щебет птаства, аромат степових трав, лісу, землі, води, снігу, допомагає збагнути смисл вічного нурту життя і смерті. Клод Дебюсі стверджував, що природа, її краса здатні збудити художню фантазію композитора. Додамо, не тільки композиторів, а й митців взагалі. Так, кому дано чути шелест лісу, пташиний спів, гул припливу, плескіт хвиль — великі композитори. Бо слух — це втиснення звучання Космосу в себе, в своє нутро, а той, хто здатний увібрати в себе, в єство свого «Я», кольорове різноманіття світу — великий художник. Дар бачити красу для художника є виявом його здатності бути митцем. Права бути ним.

Йоган Гердер у своїй знаменитій праці «Ідеї до філософії історії людства» наголошував, що художні вміння людини склалися в процесі взаємодії людини з природним світом, що сприяло вдосконаленню як самої людської природи, так і становленню її як «творця форм». Філософ виразно артикулює: «Людина — гармонія... жива самість, на яку впливає гармонія всіх оточуючих сил [3, с. 176]. Як «індивідуальна субстанція розумної природи» (Боецій), вона (людина) субстанційно пов'язана з усіма проявами сил природи, які впливають на її свідомість, а тому й на розуміння краси та доцільності природних форм і потреби їх увічнення. У людині природа віднаходить сама себе як втілення вічного начала. Творчість, мистецтво ж за суттю своєю — як продовження родової енергії природи допомагає досягнути людську причетність до Вічності. Відображаючи природу й якомога правдивіше передаючи її красу високохудожніми засобами, мистецтво досягає

її зміст, зв'язок з буттям людей, і в цьому — джерело його магічної сили.

При тому слід підкреслити, що свою спорідненість з природою важливо відчувати не через відношення — пан, господар чи раб її, а саме частиною грандіозної космічної симфонії, в якій кожен народ виконує свою, написану ним і для нього, сольну партію. «В космічному оркестрі» — ця назва однієї з ранніх поетичних збірок Павла Тичини якнайточніше передає сутність цього взаємоднання. Такий зв'язок з природою породжує добрі інтенції душі, сприяє набуттю мудрості. Мабуть, не випадково збиралися запорожці на Хортиці під розлогим дубом (символом міцї) на раду задля вирішення важливих справ. Сприймаючи її (природу) як живу цілісність, ми культивуємо творчі сили, стаємо мудрішими. Микола Хвильовий, виражаючи цю думку, пафосно стверджував:

*Я проростаю мудрістю, величністю природи.
«Електричний вік»*

Почуття природи піднімає людину над буденністю, переводить в стан піднесеного світовідчуття, допомагає зосередитися на гуманістичних сторонах буття.

Сказане переконує нас в тому, що національне відродження, за яке бореться український народ, має спиратися, поряд із соціально-економічними здобутками, ще й на реанімацію та реставрацію того природного довкілля, в якому тільки й можлива його (народу) максимальна реалізація. «А українська земля така велика, — з захопленням писав академік С. Рудницький, — так вигідно положена, така багата, український нарід такий великий, здоровий, здібний, має такі цінні завдатки в своїй простонародній культурі, що перед цим краєм, перед цим народом відчиняються в будучині величезні можливості» [15, с. 397].

Саме зважаючи на ці об'єктивні обставини та й на багатство суб'єктивних, духовних якостей українського етносу, долучаємось до розмірковування над майбуттям І. Мірчука, в яких безперспективності змагання духовності культури з технологічною цивілізацією Україні належить виконати універсальну, а, може, навіть месіаністичну роль — «повернення... світової гармонії, згоди між одиницею та її оточенням як підстави дальшого розвитку культури» [10, с. 296]. Тоді може й збудеться пророчі візії великого провидця Нового часу Й. Гердера: «Україна стане новою Елладою».

1. Бондарчук С. Желание чуда / С. Бондарчук. — М., 1981.
2. Гердер І. Идеи к философии человечества / І. Гердер. — М., 1977.
3. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / В. Гейзенберг. — М., 1987.
4. День. — 2011. — 11—12 листопада.
5. Дорст Ж. До того как умрёт природа / Ж. Дорст. — М., 1968.
6. Життя і революція. — 1928. — березень.
7. Корогодський Р. Довженко в полоні / Р. Корогодський. — К., 2000.
8. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. — К., 2008.
9. Крисаченко В.С. Природні підвалини етнічних символів. Ойкумена. УЄВ / В.С. Крисаченко. — 1993. — № 1.
10. Кульчицький Олександр. Іван Мірчук — дослідник української духовності / Олександр Кульчицький // Хроніка'2000. Український культурологічний альманах. — Вип. 37—38.
11. Літературна Україна. — 2005. — 9 червня.
12. Мірчук І. Історія української культури / І. Мірчук. — Мюнхен ; Львів, 1994.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України / Р. Полонська-Василенко. — К., 1992.
14. Рудницький С. Нинішня географія / С. Рудницький. — Львів, 1905.
15. Рудницький С. Чого ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. — Львів, 1994.
16. Флоренський П. Детям моим. Воспоминания прошлых дней / П. Флоренський. — М., 1993.
17. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. — М., 1973.
18. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М., 1991.

Hanna Pokotylo

ON SPIRITUAL AND CREATIVE VALUES OF THE NATURE

The broadening break between a human and nature has urged the humankind to review the life-asserting orientations of being, primarily to perceive the meaning of the nature as a condition of humanity's survival. In humane mind the nature has got quite axiological dimensions by means of attributing itself via exis-

tentialities of such kind as Home, Field, Temple presenting the mental level and forming the modi of human existence in the world as well as the symbols of internal ethos. The Ukrainian ethnos has always had a characteristic attitude to the land as to sacred object. Here one might find the bases for corresponding to the environment and socially approved methods of agricultural, industrial and artistic activities. But now, under conditions of cynical practicality in progress there is the destruction of ecosystems — a process aiming to destruct the spirituality of aboriginal ethnical groups that have been left under the threat of loss their identities. So the imperative alarming claim is to save the nature and life on earth from destruction by usage the practical moral efforts of earthmen and magical power of art. The beauty is a kind of examination as for human qualities and naturalness of being

Keywords: nature, land, native land, «home», «land», «temple», ethnos, life, humanity, spirituality, beauty, landscape.

Анна Покотило

ДУХОВНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ПРИРОДЫ

Возрастающий разрыв между человеком и природой вынуждает человечество пересмотреть смысложизненные ориентиры своего бытия. И в первую очередь, осознать значимость природы как условия своего существования. Природа в человеческом восприятии приобретает ценностное измерение атрибутируясь в таких экзистенциалах как «дом», «поле», «храм», которые создавая ментальное поле, являются модусами человеческого присутствия в мире, символом внутреннего этоса человека. Для украинского этноса всегда было характерно отношение к родной земле, как к святыне. Отсюда — природосоответствующие и соответствующие человеческой природе способы аграрной ремесленнической и художественной деятельности. Ныне же, во время господства циничной практики, видим уничтожение экосистем, которые приводят к опустошению духовности коренного этноса, угрожая потерей корней. Поэтому становится актуальным императив — сохранить от уничтожения природу, жизнь на земле и практически нравственными усилиями землян и магической силой искусства, явив миру красоту природы. Ибо красота — это проверка человека на человечность и на естественность его натуры.

Ключевые слова: природа, земля, родная сторона, «дом», «поле», «храм», этнос, жизнь, человечество, духовность, красота, пейзаж.